

**LATVIJAS NACIONĀLĀ ARHĪVA VALMIERAS ZONĀLĀ VALSTS
ARHĪVA 475. FONDA MATERIĀLU IZVĒRTĒJUMS
EVALUATION OF THE MATERIALS IN THE FUND No. 475 OF THE
NATIONAL ARCHIVES OF LATVIA, REGIONAL STATE ARCHIVE OF
VALMIERA**

Anete Āģe

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, anete.aje@inbox.lv, +371 26416857,

Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: **Valda Čakša**, Mg.paed., Mg.hist., lektore

***Abstract.** By researching and evaluating the fund No. 475 of the National Archives of Latvia (NAL) Regional State Archive of Valmiera, it may be concluded that the accumulated materials in the archive about the time from 1949 until 1950 reflect collectivization process in Latvian SSR. The materials give an insight in implementing and establishing the collective economy as well as show support and readiness for such economic model.*

***Keywords:** Artel "Zvaigzne", collectivization, fund No. 475.*

Ievads

Beidzoties 2. pasaules karam, Latvijas teritorija nonāca PSRS kontrolē, tika okupēta un turpinājās Latvijas politiskās un saimnieciskās iekārtas pielīdzināšana PSRS modelim, ko vācu armijas iebrukums bija pārtraucis 1941. gadā. Kolhozu dibināšanas pirmsākumi ir salīdzinoši maz pētīti, savukārt, nepētot un distancējoties no tā, ir liela iespējamība, ka radīsies vēl viens „baltais plankums” Latvijas vēsturē, kā tas padomju laikā bija noticis ar masu deportācijām vai Brīvības cīņām.

Izmantota kontentanalīze, ģenēzes jeb aprakstošā metode, klasifikācijas metode, kā arī dokumentu analīze.

Raksta **mērķis** – izpētīt Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālā valsts arhīva fonda Nr. 475 sastāvā esošos dokumentus par laika posmu no 1948. gada līdz 1950. gadam, atklājot to arhīvisko vērtību un atspoguļojot kolektīvizācijas procesa ieviešanu Latvijas teritorijā.

Raksta **uzdevumi**:

1. Sniegt ieskatu padomju varas īstenotajā lauksaimniecības politikā Latvijas lauku rajonos no 1948.–1950. gadam.
2. Izvērtēt Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālā valsts arhīva 475. fondā esošos materiālus par laika posmu no 1948. līdz 1950. gadam.

Arhīva dokumenta izvērtēšana un vērtības noteikšana ir viens no arhīva pamatdarbiem. Arhīviskās vērtības piešķiršana dokumentiem lielā mērā nosaka dokumentu atlasī – to, kuri dokumenti būs tie, kas tiks saglabāti nākamajām paaudzēm, un kāda būs šo dokumentu pieejamība. Par sevišķi vērtīgiem dokumentiem Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcijas izdotajos noteikumos ir atzīti tādi arhīvu dokumenti, kuros fiksēta informācija par svarīgākajiem notikumiem un norisēm Latvijas politiskajā, sociālajā, kultūras un starptautisko attiecību vēsturē, kuri ir būtiski minēto jautājumu zinātniskajā izpētē un zaudējuma gadījumā nav aizstājami no pierādījuma vērtības. (*Norādījumi valsts arhīviem darbam ar sevišķi vērtīgiem un unikāliem dokumentiem (2005). Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcijas 25. aprīļa noteikumi Nr. 43., 1. lp.*)

Valmieras apriņķa Rūjienas rajona Naukšēnu ciema lauksaimniecības arteļa, vēlāk – kolhoza „Zvaigzne”, fondā esošie materiāli atzīti par sevišķi vērtīgiem dokumentiem, jo tie sniedz ziņas par jaundibinātās lauksaimniecības iekārtas veidošanos Latvijas PSR. Naukšēnu pagasta Piksāru ciemā līdz 1949. gada 25. marta deportācijām bija izveidoti divi nelieli kolhozi – „Padomju Arājs” un „Stars”. Taču kopsaimniecībās apvienoto zemnieku sētu skaits bija neliels. Pēc 1949. gada 25. marta, jau 3. aprīlī tika dibināts jauns lauksaimniecības artelis „Zvaigzne”. (*Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālais valsts arhīvs, 475. f. (Valmieras apriņķa Rūjienas rajona Piksāru ciema l/a „Zvaigzne”), 1. apr., 2. l. (Valmieras apriņķa Rūjienas rajona Piksāru ciema l/a „Zvaigzne” fonda kopsapulču protokols Nr. 1), 1. lp.*)

Šoreiz zemnieku aktivitāte bija liela. No Naukšēnu pagasta tika deportēti 105 cilvēki, no tiem – 44 piksārieši. (*Āboliņa A., u.c., Aizvestie: 1949. gada 25. marts. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs: Nordik, 2007., 583.–586. lpp.*)

Fonds Nr. 475 tika izvēlēts pētniecībai, jo, kā redzams pēc dibināšanas datuma, tas izveidots praktiski dažas dienas pēc 1949. gada 25.–30. marta deportācijām. Fonda materiāli ir nozīmīga vēstures liecība par to, kā PSRS ar represīvu metožu palīdzību Latvijas PSR iznīcināja tradicionālo saimniekošanas veidu un uz iedzīvotāju baiļu pamata iedibināja sev vēlamo lauksaimniecības politiku.

Fondā esošie dokumenti par 1949.–1962. gadu valsts arhīva glabāšanā pieņemti 1964. gada aprīlī. Šie dokumenti raksturo lauksaimniecības arteļa (kolhoza) darbību. Dokumentu sastāvā ietilpst arteļa dibināšanas sēdes protokols un statūti, kopsapulces protokolu grāmata, valdes protokolu grāmata, kolhoznieku algu saraksti, ražošanas plāni, ieņēmumu un izdevumu tāmes, ražošanas finanšu plāni, gada pārskati, norēķinu grāmatas ar kolhoza biedriem, kolhoznieku izstrādes dienu uzskaites grāmata, naudas ienākumu un to sadalīšanas uzskaites grāmata, iedzīvotāju lūgumi par iestāšanos lauksaimniecības artelī, arteļa biedru apvienotā īpašuma pieņemšanas akti un citi dokumenti.

Pastāvīgai glabāšanai valsts arhīvā atlasītas 653 lietas no iesniegtajām 1267 lietām. Atlasot pastāvīgi glabājamās lietas, ekspertu komisija atlasī veikusī pēc PSRS Iekšlietu ministrijas Galvenās arhīvu pārvaldes izdotajiem norādījumiem par vispārējā glabāšanas termiņa piešķiršanu „Perečeņi” Nr. 21-1-313, kas izdoti 1955. gadā 24. jūnijā. Pilnveidojot lietu aprakstus un uzlabojot dokumentu zinātniski tehnisko apdari, fondā tika izdarītas šādas izmaiņas: no iepriekš esošajām 216 lietām par 1949.–1967. gadu tika iznīcinātas 116 lietas, pievienotas 3 lietas no neapstrādātajiem materiāliem, no jauna izveidota 1 lieta – pārstrādātais lietu apraksts ar kārtas Nr. 106. (*LNA V(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 106. l., 1.–29. lp.*)

Vēsturisko situāciju un PSRS politiku Latvijas PSR laukos var izpētīt, iepazīstoties ar lauksaimniecības arteļa „Zvaigzne” kopsapulču protokolu un arteļa valdes sēžu protokoliem. Lauksaimniecības arteļa dibināšana notika 1949. gada 3. aprīlī. Arteļa dibināšanas protokolā nosaukti sēdes dalībnieki, darba kārtība, sīki skatīti darba kārtības jautājumi. Tika ievēlēta kopsapulces vadība, izskatīti lūgumi par uzņemšanu artelī, pieņemti arteļa statūti un nosaukums, ievēlēts priekšsēdētājs un revīzijas komisija, izskatīta valsts obligāto nodevu kārtošana, atsevišķām saimniecībām iestājoties artelī, kā arī lemts par datumu, kuros notiks inventāra apvienošana. Artelī 1949. gada 3. aprīlī iestājās 33 saimniecības, arteļa kopplatība bija 440,60 ha, aramzemes platība – 206,40 ha. (*LNA V(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 2. l., 1. lp.*)

Iepazīstoties ar lauksaimniecības arteļa paraugstatūtiem, var teikt, ka pētāmais lauksaimniecības artelis „Zvaigzne” darbojies pēc visā PSRS vienotiem noteikumiem, ar kuriem iepazīstoties, jāsecina, ka „Lauksaimniecības arteļu paraugstatūti” ir tieši pārtulkoti no krievu valodas, tekstā saglabājot gan citu padomju republiku nosaukumus: (*..*) *Zemkopības rajonos ar attīstītu lopkopību katrai kolhoza sētai personīgā lietošanā var būt 2-3 govīs, jaunlopi, 2-3 sivēnu mātes ar sivēnu metieniem, 20-25 aitas, kazas, māļputni, truši, līdz 20 bišu saimes. Šādiem rajoniem pieskaitāmi: Kazahstānas zemkopības rajoni, Baltkrievijas, Kijevas, Ukrainas u.c apgabali, (LNAV(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 3.l., 5. lp.)* gan minot dzīvniekus, kuri Latvijas teritorijā nekad kā mājlopi nav turēti, piemēram: kamieļi, ēzeļi, mūļi. Tātad Latvijas, kaut vai – specializēti Baltijas reģiona, lauksaimniecības specifiskai pielāgoti statūti nav gatavoti. Statūtos minēts, ka no arteļa iespējams izstāties, taču, iepazīstoties ar arteļa kolhoza kopsapulces un valdes sēžu protokoliem, jāteic, ka tas bija praktiski neiespējami.

Viens no skaidrākajiem pierādījumiem un vērtīgākajiem fonda dokumentiem tam, ka Latvijas iedzīvotāji nav atbalstījuši kolektivizāciju kā labāko modeli lauksaimniecības organizēšanai Latvijas PSR, ir iedzīvotāju lūgumi par iestāšanos lauksaimniecības artelī. Skaidrs, ka 1949. gada 25. marta deportācijas ietekmēja Piksāru ciema iedzīvotājus. Izpētot visus 1949. gada aprīlī saņemtos iedzīvotāju iesniegumus jeb lūgumus par iestāšanos lauksaimniecības artelī, jāteic, ka tie visi rakstīti pēc viena parauga vai diktāta. Visu iesniegumu saturs ir gandrīz vienāds. Vairāki iesniegumi ir rakstīti vienā rokrakstā, atšķiras tikai paraksti. Tātad tos ir uzrakstījis viens cilvēks, un sapulces dalībnieki tikai parakstījušies.

(LNA V(a)ZVA 475. f., 2. apr. 118. l., 2. lp.). Praktiski visi iesniegumi rakstīti uz A5 formāta rūtiņu lapas, kas pārplēsta uz pusēm. Ticams, ka lielākā daļa no šiem iesniegumiem rakstīti vienlaicīgi un papīra trūkuma dēļ lapas pārplēstas uz pusēm. Lapas laika gaitā nodzeltējušas, uz dažām ir traipi, bet tas netraucē dokumentu lasīšanu. Iesniegumi rakstīti ar vienādas krāsas tinti latviešu valodā. Daži vēlākie arī ar zīmuli. Iesniegumi labi saglabājušies, rokraksts viegli salasāms. (LNA V(a)ZVA 475. f., 2. apr. 118. l., 1.–79. lp.)

Pēc kolhoza nodibināšanas sākās reāls kopsaimniecības veidošanas darbs. Iepazīstoties ar pirmajiem protokoliem, var teikt, ka skaidrības, kā darīt, nebija ne jaunajam kolhoza priekšsēdētājam, ne valdei. Salīdzinot valdes sēžu protokolus ar pilnsapulču protokoliem, redzams, ka galvenie lēmumi ir pieņemti valdes sēdēs, nolasīti pilnsapulcē un biedri par tiem nobalsojuši. Pārlasot kopsaimniecības sēžu protokolus, redzams, ka zemniekiem jaunais saimniekošanas veids nav izprotams. Bieži vien jaunievēlētjie darbu vadītāji, fermu pārziņi ir rakstījuši lūgumus par atbrīvošanu no amatu pildīšanas. Taču apmierināti ir tikai tie lūgumi, kas saistīti ar dzīvesvietas maiņu. (LNA V(a)ZVA 475. f., 1. apr. 2.l., 1.–26. lp.) Kolhoza zemnieku paveiktais tika fiksēts izstrādes dienu uzskaites grāmatā, un, balstoties uz šiem datiem, izsniegta atlīdzība „graudā”, t. i., produktos. Arhīva dokumentos atrodamas ziņas, ka algu izmaksas kolhozniekiem sāktas 1950. gadā. (LNA V(a)ZVA 475. f., 2. apr. 60. l., 1.–4. lp.) Vienīgie, kas saņēma atalgojumu naudā jau 1949. gadā, bija kolhoza priekšsēdētājs un rēķinvedis. (LNA V(a)ZVA 475. f., 2. apr. 58. l., 1.–12. lp.)

Ražošanas plāni parāda, ka sagādes normas neizdevās izpildīt ne tikai mežizstrādē, bet arī lauksaimniecības jomās: *Iepazīstoties ar olu normas nodošanu uz arteļa vārda un ņemot vērā to, ka artelim savas vistu fermas nav, tad vienīgā iespēja izpildīt obligātās valsts normas, ir griezties pie arteļa biedriem, lai katrs nodotu zināmu daudzumu uz arteļa vārda.* (LNA V(a)ZVA 475. f., 1. apr. 1. l., 4. lp.). Valdošā situācija Latvijas PSR un lauksaimniecības sistēmā kopumā nevarēja radīt pozitīvu augsni iedzīvotāju entuziasmam strādāt artelī. Kopsapulču un valdes protokolos atrodamas liecības, ka cilvēki nav izgājuši darbā, pārkāpuši arteļa statūtus. (...) *b. Riekstiņš Ādams nav ieradies sniegt paskaidrojumus, kāpēc viņš savā personīgā īpašumā tur divas slaucamas govīs, jo pēc statūtiem atļauts turēt 1 govi.* (LNA V(a)ZVA 475. f., 1. apr. 2. l., 4. lp.)

Fondā esošajos valdes sēžu protokolos atrodami iesniegumi, kuros no arteļa lūgta pārtika kolhoznieku privātām vajadzībām. Pārtikas trūkums šajā laikā bija milzīgs, un iespēju robežās artelis palīdzēja trūkumā nonākušajiem. *E.Sarkanbārdis lūdz viņam uz avansa rēķina izsniegt 1 kg sviesta, jo viņam ir liela ģimene un no vienas govīs piena nevar iztikt. Valde piešķir 1 kg sviesta.* (LNA V(a)ZVA 475. f., 1. apr. 1. l., 10. lp.)

Lai pārliecinātu PSRS vadību par to, ka lauksaimniecības politika tiek veiksmīgi ieviesta, vietējie vadītāji centās izpatikt PSRS kursam, kas bija vērsts pret “kulakiem”. Statūtos gan teikts, ka “kulaku” atvases, kas „labojušās”, var tikt uzņemtas artelī, taču realitāte bieži bija pretēja. “Kulaku” palikušie ģimenes locekļi kolhozos netika uzņemti, tika izslēgti, un bieži sabiedrība izvairījās no šiem cilvēkiem, lai paši nepiedzīvotu represijas. Lauksaimniecības arteļa „Zvaigzne” kopsapulces 1950. gada protokolā Nr. 2 atrodams šāds ieraksts: *Partijas pārstāvis biedrs Kreičšteins aizrāda, ka 1949. gada 1. maija lēmums Nr. 3 par Pētersons Zelmas uzņemšanu artelī ir nelikumīgs, jo minētā pilsonē ir ieskaitīta kulaku ģimenē un kā tāda no arteļa izslēdzama. Liekot uz balsošanu, pilnsapulce vienbalsīgi nolemj: Pētersons Zelmus no arteļa izslēgt.* (LNA V(a)ZVA 475. f., 1. apr. 12. l., 20. lp.)

Fondā Nr. 475 atrodama lieta „Arteļa biedru apvienotā īpašuma pieņemšanas akti”. Lieta sastāv no 38 lapām. Lietas saturā ir revīzijas komisijas sastādīti akti uz tam paredzētām veidlapām, kuros sniegtas ziņas par to, kurā aprīņķī, pagastā akts ir sastādīts, minēts arteļa biedrs, kurš nodod savu īpašumu, seko tabulas, kurās tiek uzskaitīts, cik hektāru sējumu, kādas ēkas, cik un kādus lopus, kādu lauksaimniecības inventāru un cik daudz labības arteļa biedrs „apvieno”. Akti netiek numurēti. Veidlapas ailes ir aizpildītas rokrakstā, kas ir labi salasāms. Veidlapā norādīta apvienotā īpašuma vērtība rubļos. Aktu parakstījuši revīzijas komisijas locekļi un arteļa biedrs, kura īpašumā tika veikta revīzija. Piemēram: *Pētersons Kārlis no „Rijām” lietošanai kolhozam nodeva: ziemas rudzus, kūti ar šķūni, klēti, siena šķūni, rijas ar*

pedarbu kopējā vērtībā apm. 16,290 rubļi, zirgus, govīs, aitas – kopējā vērtībā apm. 2317 rubļi. (Turpat, 14. lp.)

Secinājumi

Pētot un vērtējot Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālā valsts arhīva fondu Nr. 475, var secināt, ka fondā uzkrātie materiāli par laika posmu no 1949. gada līdz 1950. gadam atspoguļo kolektivizācijas procesu Latvijas PSR. Materiāli sniedz ieskatu kolektīvās saimniecības ieviešanā un nostiprināšanā, kā arī parāda iedzīvotāju atbalstu un sagatavotību šādam saimniekošanas modelim. Visplašāko ieskatu sniedz kolhoza kopsapulču un valdes sēžu protokoli, kuros sīki izklāstīta arteļa dibināšanas gaita, aktuāli arteļa darbības jautājumi, kā arī iedzīvotāju attieksme.

Materiāli atklāj faktu, cik nebūtiska bija reālā kolektivizācijas modeļa ieviešana dzīvē, galvenais bija pēc fakta dibināt arteļus. Ražošanas plāni par pētāmajiem gadiem saglabājušies nepilnīgi, bet no lietā esošajiem materiāliem var izdarīt spriedumus par valsts izvirzītajām prasībām. Šie plāni veidoti, nerēķinoties ar arteļa reālajām iespējām plānus izpildīt. Skaidrs, ka artelis pēc ziņām, ko sniedz fonda materiāli, nebija spējīgs īstenot praktiski nevienu valsts izvirzīto ražošanas plānu.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Normatīvie akti

Norādījumi valsts arhīviem darbam ar sevišķi vērtīgajiem un unikālajiem dokumentiem (2005). Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcijas 25. aprīļa noteikumi Nr. 43.

Nepublicētie materiāli:

1. Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālais valsts arhīvs, 475. f. (Valmieras apriņķa Rūjienas rajona Pīksāru ciema 1/a „Zvaigzne”), 1. apr., 2. l. (Valmieras apriņķa Rūjienas rajona Pīksāru ciema 1/a „Zvaigzne” fonda kopsapulču protokols Nr. 1).
2. LNA V(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 1. l.
3. LNA V(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 3. l.
4. LNA V(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 12. l.
5. LNA V(a)ZVA, 475. f. 1. apr. 106. l.
6. LNA V(a)ZVA, 475. f. 2. apr. 58. l.
7. LNA V(a)ZVA 475. f., 2. apr. 60. l.
8. LNA V(a)ZVA, 475. f. 2. apr. 118. l.

Publicētie materiāli:

Āboliņa A., u.c., (2007). *Aizvestie: 1949. gada 25. marts*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs: Nordik.

Summary

By examining and evaluating the fund No. 475 in the NAL Regional State Archive of Valmiera, it may be concluded that the accumulated materials in the fund on the time from 1949 until 1950 reflects the collectivization process in Latvian SSR. The materials give an insight in implementing and establishing the collective farming as well as show support and readiness of inhabitants for such economic model. The most comprehensive insight is given by protocols of the kolkhoz general meetings and the board meetings, in which the founding of the artel, questions regarding the artel activity as well as attitude of the inhabitants are presented in detail. The materials reveal the fact that to implement the real collectivization model in life was not that significant as to found the artels ex post. The production plans for the years in research have not been completely preserved, but from the existing materials in the file conclusions about the state demands may be done. These plans have been made without considering the actual possibilities of the artel to fulfil the plan. It is clear from the information given by the fund materials that the artel was not able to fulfil practically any production plan set up by the state.